

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

УДК 342:340.12

В. В. Бедь,
кандидат юридичних наук,
доцент

ПРАВО СПОВІДУВАТИ РЕЛІГІЮ ЯК СКЛАДОВЕ СВОБОДИ СОВІСТІ

Стаття присвячена висвітленню конституційних основ права сповідувати релігію, як складового свободи совісті. Автор у історичному аспекті вказує на еволюцію норм правових актів, які закріплюють складові свободи совісті. Вказуються пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання права сповідувати релігію.

Ключові слова: свобода совісті, Конституція України, конституційно-правове закріплення, права людини, право сповідувати релігію.

У Конституції України 1996 р. людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються найвищою соціальною цінністю, що повною мірою відповідає закріпленому праву кожної людини у Україні на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), яке включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. При цьому, право сповідувати одноособово або разом з іншими будь-яку релігію або не сповідувати ніякої у Україні на сьогодні залишається досить дискусійним.

Досліджувані питання були у різні часи предметом наукового дослідження ряду вчених філософів, істориків, юристів та ін. Серед них: М. В. Лубська, В. М. Малишко, Г. Л. Сергієнко.

Метою статті є спроба комплексного аналізу механізму реалізації такого складового права особи на свободу совісті, як права сповідувати релігію.

В Україні основою юридичного механізму реалізації права людини сповідувати будь-яку релігію є національне законодавство, а саме: Конституція України (ч. 1 ст. 35), Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” (ч. 1 ст. 3), а також ратифіковані Україною міжнародні акти, у яких проголошується це право.

Право людини сповідувати будь-яку релігію можемо поділити на певні різновиди за наступними критеріями. 1) за кількісним складом суб'єктів його здійснення: а) індивідуальне (одноособове сповідання релігії); б) колективне (сповідання релігії спільно з іншими). 2) за змістом сповідальної діяльності: а) здійснення культових дій (молитви, таїнства, обряди, свята, богослужіння, жертвопринесення, ритуальні заборони та інші); б) позакультова діяльність: у духовній сфері – продукування релігійних ідей, тлумачення догматів теології, написання богословських трактатів; у практичній сфері – поширення релігійних переко-

нань; навернення людей до своєї релігійної віри, благодійна, місіонерська діяльність тощо. 3) залежно від місця сповідання релігії - здійснення останнього у культових будівлях і на прилеглий до них території, у місцях паломництва, на кладовищах чи у місцях окремих поховань, крематоріях, у квартирах і будинках приватних осіб, у установах, організаціях і на підприємствах (наприклад, у військових частинах, лікарнях, місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання). 4) залежно від юридичного статусу суб'єкта використання розглядуваного права: а) сповідання релігії громадянами певної держави; б) сповідання релігії іноземцями; в) сповідання релігії апатридами; г) сповідання релігії дітьми; д) сповідання релігії іншими суб'єктами (засудженими, військовослужбовцями тощо) [1, с. 126].

Механізмом юридичного забезпечення права людини сповідувати будь-яку релігію є система ефективних юридичних засобів реалізації, охорони та захисту цього права людини. Спробуємо проаналізувати юридичні засоби реалізації права людини сповідувати будь-яку релігію відповідно до наведеної вище класифікації.

Одноособове сповідання релігії не потребує юридичної процедуризації, оскільки воно може бути здійснене людиною за її бажанням виключно власними діями, інші ж суб'єкти не повинні їй у цьому перешкоджати. І навпаки, колективне сповідання релігії потребує, зазвичай, встановлення певних юридичних процедур. Однією із форм колективного сповідання релігії є об'єднання громадян у релігійні громади. Законодавством встановлені порядок, строки, підстави утворення релігійних громад якраз і формують юридичну процедуру колективного сповідання релігії. Релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб (ч. 1

ст. 8 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”). Згідно цього Закону: 1) для набуття релігійною громадою правосдатності юридичної особи громадяни, які утворили її і досягли 18-річного віку, у кількості не менше десяти чоловік, подають заяву та статут (положення) на реєстрацію відповідно до обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а у Республіці Крим – до Уряду Республіки Крим (ст. 14); 2) повідомлення державних органів про створення релігійних громад не є обов’язковим (ст. 8).

Хотілося б відмітити, що саме останнє положення викликало у наукових колах немало дискусій [2, с. 28]. Так, зокрема, у проекті Закону України від 01. 02. 2000 р. „Про внесення змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” передбачено, що релігійні громади можуть діяти за статутом (положенням), зареєстрованим у порядку, встановленому законодавством, а також без реєстрації свого статуту (положення). Однак релігійна громада, яка утворилася і діє без реєстрації свого статуту, зобов’язана повідомити про це органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування (ч. 3 ст. 9). Дане положення у проекті цього закону обґрунтовується тим, що повідомлення про утворення релігійної громади не посягає на свободу її релігійної діяльності і передбачає офіційне визнання державою таких громад діючими. Разом з тим, цілком розділяємо думку Л. Ярмол [1, с. 125], що з такою позицією не можна погодитися, оскільки саме повідомлення про створення релігійної громади не є втручанням у її внутрішні справи, а навпаки, – це „поштовх” до набуття нею статусу юридичної особи, у зв’язку з чим за громадою та її членами визнаватимуться такі права (та й обов’язки), яких вони без нього не матимуть. До того ж держава має володіти інформацією про створення тих чи інших релігійних громад, щоб контролювати відповідність їх діяльності чинним законам. Якщо така громада діятиме у межах законодавства, то вона, не побоюючись, повинна повідомити про своє створення відповідні державні органи. Доречно передбачити також у Законі відповідальність засновників (зокрема, адміністративну) за неповідомлення про створення релігійної громади, інакше запропонована законодавча новела не буде дієвою [3, с. 75].

Світова практика знає два підходи щодо визначення статусу релігійних організацій. Перший підхід (окремі автори називають його „американським” [4, с. 67]) передбачає: 1) повідомний порядок одержання релігійною організацією статусу юридичної особи; 2) презумпцію лояльності та законотворчості релігійної організації; 3) повну свободу поширення віровчення без огляду на його зміст. На практиці ми спостерігаємо, що, наприклад, США стали притулком для значної кількості тоталітарних сект, діяльність яких заборонено у багатьох інших

країнах (типовим прикладом можуть служити „церква саєнтології” та „церква преподобного Муна”, діяльність яких заборонено у більшості європейських країн), мають найбільший у світі корпус сатаністів та перманентні проблеми з радикальними квазірелігійними угрупованнями, що час від часу самоспалюються. У цьому плані не сильно відстає від США і Франція, де послідовно проводиться у життя принцип відокремлення церкви від держави та рівності усіх релігійних організацій перед законом [4, с. 41; 5, с. 32].

Другий підхід щодо визначення статусу релігійних організацій практикується у державах, які законодавчо закріпили диференційований підхід до церков. Найбільш вдало у термінологічному плані, на наш погляд, його зафіксовано у Конституції Греції, стаття 13 якої гарантує свободу та безперешкодне відправлення релігійних обрядів лише відомим віросповіданням. Схожу норму містить Конституція Литовської Республіки: „Держава визнає традиційні у Литві церкви та релігійні організації, а інші церкви та організації – у тому разі, якщо вони мають підтримку у суспільстві та їх вчення і обряди не суперечать законові й моралі. Визнані державою церкви та інші релігійні організації мають права юридичної особи” (частини 1 та 2 статті 43 Конституції Литовської Республіки) [7, с. 58].

Практично, саме другий підхід реалізується через певне обмеження у правах новостворених або таких, що вперше розпочинають діяльність на території даної країни, релігійних організацій. Вони мають протягом певного часу проявити себе, засвідчивши своєю діяльністю повагу до громадського порядку, суспільної моралі, прав і свобод інших осіб, а також нешкідливість для фізичного і психічного здоров’я пропонованих ними практик. До спливу такого випробувального строку релігійні групи не мають права: 1) будувати культові споруди; 2) набувати права власності на нерухоме та інше майно; 3) засновувати засоби масової інформації тощо. Приміщення та потрібне для діяльності релігійної групи майно, як правило, надаються у користування групи її учасниками. Релігійні групи мають право здійснювати богослужіння, інші релігійні обряди та церемонії, а також провадити навчання релігії і релігійне виховання своїх послідовників. Вважаємо, що саме цей, на перший погляд дискримінаційний підхід, є власне проявом державного піклування про особу. У сучасному світі, у якому низкою революцій та війн порушено природну тяглість соціумів, більшість людей є абсолютно беззахисними перед псевдорелігійним шахрайством квазірелігійних авантюристів [4, с. 77].

Міжнародні стандарти у сфері свободи совісті не вимагають рівності всіх релігійних організацій перед законом – лише рівності фізичних осіб, незалежно від їх релігійних або інших переконань. Так, зокрема, Європейська комісія з прав людини визна-

ла такими, що не порушують Конвенцію, дії Австрії, яка відмовила у наданні статусу юридичної особи Gesellschaft zur Vereinigung des Weltchristentums, „оскільки члени цієї секти могли сповідувати свої релігійні переконання і без такого об'єднання” [8].

Практика України щодо рівності перед законом усіх релігійних організацій, подібна до практики СРСР щодо прав людини. Чинне законодавство однозначно конститує „американську” модель: рівність всіх релігійних організацій перед законом, відсутність будь-яких цензів осілості для новоявлених церков, фактично, повідомний порядок набуття статусу юридичної особи тощо (зокрема частина 5 статті 5 Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації”). У той самий час практика йде шляхом адміністративного обмеження діяльності одних організацій та підтримки інших. Прикладом такого адміністративного обмеження може служити лист Міністерства освіти України „Щодо попередження залучення дітей та підлітків до діяльності релігійних організацій харизматичного спрямування” від 20. 04. 98 р. № 1/9-168, за який Міністерство змушено було офіційно вибачитись, визнавши викладені у листі факти такими, що не відповідають дійсності.

Юридичні засоби реалізації права сповідувати релігію залежать і від змісту цього права, а також від місця його здійснення. Так, наприклад, такі види сповідувальної діяльності, як богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії, безперешкодно проводяться у культових будівлях і на прилеглий до них території, у місцях паломництва, на кладовищах, у місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян. Отже, для їх реалізації не потрібно якихось юридичних засобів, зокрема дозволів на їх проведення. Проте сам механізм забезпечення культовими будівлями, у яких проводяться вищевказані релігійні дії, залишається однією з гострих проблем релігійного життя у Україні [1, с. 122].

Приймаючи Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації”, законодавець вказав, що одним із завдань цього акту є подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви. Як свідчить історія, одним з негативних проявів державної політики УРСР у сфері державно-церковних відносин була саме націоналізація церковного майна. Саме тому із здобуттям незалежності наша держава взяла курс на повернення релігійним організаціям протиправно вилученого у них майна. Таке політичне рішення знайшло правове закріплення у статті 17 Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації”, Постанові Верховної Ради Української РСР від 23 квітня 1991 року № 988-ХІІ „Про порядок введення у дію Закону „Про свободу совісті та релігійні організації”, двох актах Президента України про повернення релігійним організаціям культового майна (Указ Пре-

зидента України від 4 березня 1992 року № 125 „Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна” та розпорядження Президента України від 22 квітня 1994 року № 53/94 „Про повернення релігійним організаціям культового майна”), відповідному розпорядженні Кабінету Міністрів України. Фактично, перед державою постала проблема: 1) провести справжню реституцію церкви у правах власника, визнавши акти УСРР/УРСР, згідно з якими відбувалась націоналізація церковного майна, нечинними з моменту їх прийняття, а отже, незаконною і саму націоналізацію, чи 2) взяти за основу чинне положення, закріпити за державою статус законного власника націоналізованого радянською владою церковного майна, проголосити повернення релігійним організаціям культових споруд, що не використовуються або використовуються не за призначенням, одним з пріоритетів державної політики і таким чином перевести питання реституції з юридичної у політичну площину [4, с. 88]. На підставі цього законодавство України: 1) закріпило переважне право релігійних організацій на передачу їм культових будівель із земельною ділянкою, необхідною для обслуговування цих будівель; 2) постановою парламенту вже обов'язала Кабінет Міністрів України, Уряд Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації забезпечити відповідно до Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації” повернення у власність чи передачу у безоплатне користування релігійним громадам культових будівель і майна; 3) актами Президента було визначено термін, до якого місцеві органи державної виконавчої влади повинні були здійснити комплекс відповідних заходів, Кабінет Міністрів зобов'язав ті самі органи скласти і подати йому повний перелік культових будівель, які перебувають у державній та комунальній власності і не використовуються або використовуються не за призначенням, з визначенням термінів та умов повернення їх релігійним організаціям; 4) додатково уряд затвердив перелік культових споруд – визначених пам'яток архітектури, що не можуть бути передані у постійне користування (а також, за тлумаченням Вищого Арбітражного Суду України, – у власність) релігійним організаціям. Таким чином Україна обрала другий шлях повернення релігійним організаціям протиправно вилученого у них майна. Разом з тим частина 2 статті 17 Закону встановлювала: культові будівлі і майно, які становлять державну власність, передаються організаціям, на баланс яких вони знаходяться, у безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно за рішеннями обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а у Республіці Крим – Уряду Республіки Крим. Саме тому виникало логічне запитання, чому до цього часу розпорядження об'єктами дер-

жавної власності, всупереч абзацу 5 статті 116 Конституції України, віднесено Законом до компетенції місцевих держадміністрацій, адже Конституція передбачає можливість делегування їм лише повноважень відповідних рад? Крім того, практика передачі релігійним організаціям об'єктів права державної власності підтверджує, що частина 2 статті 17 Закону – мертва норма [4, с. 121].

Грунтовний аналіз наведених норм дозволяє зробити висновок про те, що чинне законодавство України не передбачає повернення церкві вилученого у неї майна некультового призначення. Оскільки повернення релігійним організаціям майна ставиться у залежність від факту використання останнього не за призначенням, вочевидь у більшості випадків церква не матиме підстав клопотати про повернення їй земель, нерухомості (окрім культурних споруд) тощо [4, с. 132].

Таким чином, можна стверджувати що Україна обрала не найоптимальніший шлях подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви. На наш погляд, ефективнішою була б повна реституція церковного майна через визнання недійсними з моменту їх проголошення актів радянської України про націоналізацію цього майна. Якби Україна вчинила саме так, то через кілька років кропіткої роботи судів щодо вирішення спорів між різними претендентами на правонаступництво однієї ж тієї релігійної організації – колишнього власника церковного майна – церква змогла б реалізувати свій неабиякий потенціал у культурно-освітній та соціальній сферах, а держава – на ділі засвідчити свою відданість принципу непорушності приватної власності. Така реституція викликала нарікання навіть у ПАРС, яка звернула увагу українського керівництва на відсутність у нашому законі механізму повернення релігійним організаціям протиправно вилученого у них майна [10].

В. В. Бедь

Право исповедовать религию как составляющая свободы совести.

Статья посвящена освещению конституционных основ права исповедовать религию, как составляющего свободы совести. Автор в историческом аспекте указывает на эволюцию норм правовых актов, которые закрепляют составные свободы совести. Вказываются предложения относительно совершенствования правовой регуляции права исповедовать религию.

V. V. Bed'

Right manifest religion as a part of freedom of conscience.

The article is devoted illumination of constitutional bases of right to hear the confession religion, as component rights of conscience. An author in a historical aspect specifies on the evolution of norms of legal acts, which fasten the component rights of conscience. Suggestions are specified in relation to perfection of the legal adjusting of right to hear the confession religion.

Література

1. Ярмол Л. В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення у Україні (загально-теоретичне дослідження): дис...канд. юр. наук. – Л., 2002. – 238 с.
2. Климов В. Законодавчі ініціативи Держкомрелігій: проекти й реалії. / В. Климов // Людина і світ. - 1998. - № 2. - С. 22-30.
3. Ярмол Л. Законодавство України про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації: зміни, що назріли. / Л. Ярмол // Право України. - 2001. - № 2. - С. 72-77.
4. Друзенко Г. Інститут свободи совісті: міжнародні стандарти та законодавство України. / Г. Друзенко – К. : Український центр правничих студій. – 2000. – 186 с.
5. Петренко В. Виклик "Чорного папи": Сатанізм – реальна загроза людському духові. / В. Петренко // Людина і світ. – 1996. – № 9. – с. 40-42.
6. Пореш В. Дети и секты. / В. Пореш // Религия и права человека: На пути к свободе совести. Вып. III. – с. 30-33.
7. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. – К. : УПФ. Вид-во "Право", 1996. – 331 с.
8. Заява № 8652/79: Decisions and Reports of the European Commission on Human Rights. – V. 26. – P. 89.
9. С испанской точки зрения: Беседа с профессором Глорией Моран // Религия и права человека: На пути к свободе совести. Вып. III / Институт религии и права / Сост. Л. М. Воронцова, А. В. Пчелинцев, С. Б. Филатов. Под общ. ред. С. Б. Филатова. – М. : Наука, 1996. – С. 89-97.
10. Релігійна ситуація на Україні та візит Римського Архієрея (Репортаж з прес-конференції Держкомрелігій у Києві): [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ugkc.lviv.ua/RR_archive/Num3/pres.html>